

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 07 | pp. 60-65 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

DAVLAT BUDJETI XARAJATLARINI OPTIMALLASHTIRISH VA SAMARALI REJALASHTIRISH

Fayzullayev Doston Mahmud o'g'li

O'zMU iqtisodiyot fakulteti "Ekonometrika va iqtisodiy modellashtirish" kafedrasida tayanch doktoranti

fayzullayevdoston12@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlat budjeti xarajatlarini optimallashtirishning muhim jihati hamda fiskal barqarorlikka erishish va davlat xarajatlari ta'sirini maksimal darajada oshirishda samarali rejalashtirishning ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: davlat budjeti, budget xarajatlari, xarajatlar tarkibi, rejalashtirish, samaradorlik, fiskal barqarorlik, optimallashtirish, davlat xarajatlari ta'siri.

ОПТИМИЗАЦИЯ И ЭФФЕКТИВНОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ РАСХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА

Аннотация: В данной статье рассматривается важность оптимизации расходов государственного бюджета и важность эффективного планирования в достижении финансовой стабильности и максимизации эффекта государственных расходов.

Ключевые слова: государственный бюджет, бюджетные расходы, структура расходов, планирование, эффективность, бюджетная устойчивость, оптимизация, влияние государственных расходов.

OPTIMIZATION AND EFFECTIVE PLANNING OF STATE BUDGET COSTS

Abstract: This article examines the importance of optimizing public budget expenditures and the importance of effective planning in achieving fiscal stability and maximizing the impact of public expenditures.

Key words: state budget, budget expenditures, structure of expenditures, planning, efficiency, fiscal stability, optimization, influence of state expenditures.

KIRISH

Davlat moliyasi landshaftida davlat budjeti xarajatlarini optimallashtirish va samarali rejalashtirish barqaror iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, fiskal mas'uliyatni ta'minlash va davlat xizmatlari ko'rsatish darajasini oshirishning hal qiluvchi tayanchi bo'lib turibdi. Ushbu maqolada budget xarajatlarini optimallashtirish bo'yicha strategiya va yondashuvlar hamda muvozanatli va ta'sirli davlat budjetiga erishishda samarali rejalashtirishning ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Davlat budjetlari davlat resurslarini turli sohalar va xizmatlarga taqsimlashni boshqaradigan moliyaviy rejalardir. Biroq, cheklangan resurslar va ortib borayotgan talablar tufayli davlatlar sarflangan har bir dollarning ta'sirini maksimal darajada oshirish muammosiga duch kelishadi. Xarajatlarni optimallashtirish nafaqat xarajatlarni qisqartirish, balki xarajatlarning strategik ustuvorliklarga mos kelishini ta'minlash, pul qiymatini ta'minlash va uzoq muddatli maqsadlarga hissa qo'shishdir.

TADQIQOT MAVZUSINING DOLZARBLIGI.

O'zbekistonda davlat budjeti xarajatlarini rejalashtirish va samaradorligini oshirish bir necha sabablarga ko'ra juda dolzarb. Xususan, O'zbekistonda davlat budjeti xarajatlarini rejalashtirish va samaradorligini oshirish uning iqtisodiyotni rivojlantirishga ko'maklashish, davlat xizmatlarini yaxshilash, shaffoflikni oshirish, davlat qarzini samarali boshqarish, investitsiyalarni jalb qilish, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash imkoniyatlarini .

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI.

Maqolani yozish jarayonida bir qator iqtisodchi olimlarning mahalliy budjetlarning daromadlari va xarajatlari, ularni boshqarishning ilmiy-nazariy va amaliy asoslarini o'z ichiga olgan ilmiy va o'quv adabiyotlari mavjud. Xususan, xorijiy iqtisodchilardan Maria N.[1], Busch, D., Strehl, W [2], B. Gashi, G.Asllani, L.Boqolli [3], Akif Musayev, Khatai Aliyev [4] va boshqalar ilmiy tadqiqotlarda keng yoritilgan. Davlat budjet tizimining ilmiy-nazariy asoslarini shakllantirishga O'zbekistonlik iqtisodchi olimlardan A.V.Vahobov, T.S.Malikov[5], N.X.Xaydarov[6], T.Eshnazarov[7] va boshqalar hissa qo'shdilar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Tadqiqot maqsadiga erishish uchun dastavval amalga oshirilishi kerak bo'lgan vazifalar belgilab olindi. Jumladan: O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti parametrlari bo'yicha statistik malumotlarni jamlash va ularga ishlov berib ma'lum guruhlarga ajratish; guruhlangan ma'lumotlar asosida tasviriy statistikasi jadval va grafiklar orqali ifodalash; Davlat budjeti xarajatlari va unga ta'sir etuvchi makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni koorelatsion – regression tahlil qilish orqali, natijaviy belgiga ta'sir etayotgan omil belgilarning bog'liqlik kuchiga baho berish; olingan natijalarni induksiya va deduksiya usullari orqali tanqidiy tahlil qilib, davlat xarajatlarini rejalashtirish va samaradorligini oshirish imkoniyatlari bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Davlat budjeti xarajatlari deganda ma'lum bir davrda, odatda moliya yilida hukumat tomonidan sarflangan mablag'larning umumiy miqdori tushuniladi. Ushbu xarajatlar sog'liqni saqlash, ta'lim, mudofaa, infratuzilmani rivojlantirish, ijtimoiy ta'minot dasturlari, qarzlarga xizmat ko'rsatish va ma'muriy xarajatlar kabi turli sohalarni qamrab oladi.

Hukumatlar jamiyat ehtiyojlarini qondirish, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va barqarorlikni saqlash maqsadida o'zlarining ustuvor yo'nalishlari va siyosatlariga

muvofiq mablag' ajratadilar. Xarajatlarni monitoring qilish va baholashni osonlashtirish uchun budjet xarajatlari ko'pincha turli sektorlarga yoki vazirliklarga bo'linadi.

Davlat budjeti xarajatlarini tushunish davlat moliyasini tahlil qilish, siyosat ustuvorligini baholash va davlat dasturlari samaradorligini baholash uchun juda muhimdir. Shuningdek, u iqtisodiy sharoitlarni shakllantirishda va jamiyat ichidagi resurslarni taqsimlashga ta'sir qilishda muhim rol o'ynaydi.

2023 yil yakunlariga ko'ra Davlat budjeti xarajatlari 281,1 trln. so'mni tashkil etgan bo'lib, bu tasdiqlangan parametrlarga nisbatan 23,4 trln. so'mga ko'p ekanligini ko'rishimiz mumkin. 2023 yilda Davlat budjeti xarajatlari Respublika Yalpi ichki maxsulotiga nisbatan 26,5 foizni tashkil etdi.[8]

2023 yilgi Davlat budjeti xarajatlarining rejalashtirilgan miqdordan oshib ketishi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilingan dastur va tadbirlarni moliyalahtirish masalalari bilan izohlanadi. Bunday dastur va tadbirlarga asosan quyidagilarni misol qilib keltirsak bo'ladi:

- tasdiqlangan budjetda ko'zda tutilgandan tashqari ish haqi va pensiyalarni indeksatsiya qilish uchun ko'shimcha xarajatlar – 2,6 trln so'm;
- qo'shimcha 478 ta ob'ektda (ijtimoiy va ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish dasturi doirasida) yangi qurish, rekonstruksiya, mukammal ta'mirlash hamda jihozlash ishlarini amalga oshirish uchun qo'shimcha 1,9 trln so'm;
- kam ta'minlangan oilalarga bolalar nafaqasi va moddiy yordam va yagona ijtimoiy reestrda ro'yxatda turuvchi oilalar sonining rejadagidan 18 foizga oshishi hamda mezonlar takomillashtirilishi natijasida qo'shimcha xarajatlariga– 1,8 trln so'm;
- tabiiy gazni sotish va sotib olish narxlaridagi tafovut sababli kelib chiqqan kamomadni qoplashga – 4,6 trln so'm;
- to'rtinchi guruh xarajatlariga (kommunal xizmatlar tariflarining oshirilishi natijasida budjet tashkilotlari uchun) qo'shimcha 1 trln so'm;
- avtobus yo'nalishlarida cheklangan tariflar bo'yicha yo'lovchi tashishni brutto-shartnoma (gross cost contract) asosida tashkil etish va moliyalashtirish tizimini bosqichma-bosqich joriy etish xarajatlariga 748 mlrd so'm;
- energotejamkor dasturlari doirasidagi va energiya manbalarini (qayta tiklanuvchi) rivojlantirish va boshqa xarajatlarga 629 mlrd so'm, xususan, ijtimoiy soha ob'ektlarining isitish tizimlarini davlat-xususiy sheriklik asosida zamon talablariga moslashtirish uchun xarajatlar 500 mlrd so'm;
- oilaviy va davlat-xususiy sherikchiligi maktabgacha ta'lim muassasalari sonining rejaga nisbatan jadal oshishi hisobiga ularga belgilangan subsidiyalarga talabning ko'payishi hisobiga qo'shimcha 510 mlrd so'm;
- Finlyandiya tajribasi asosidagi yangi avlod darsliklari bilan umumiy o'rta ta'lim muassasalarini ta'minlashga 456 mlrd so'm;
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Jismoniy va yuridik shaxslarga yetkazilgan mulkiy zararlarni kompensatsiya qilish jamg'armasi uchun talab etiladigan qo'shimcha 170 mlrd so'm mablag' va boshqalar.[8]

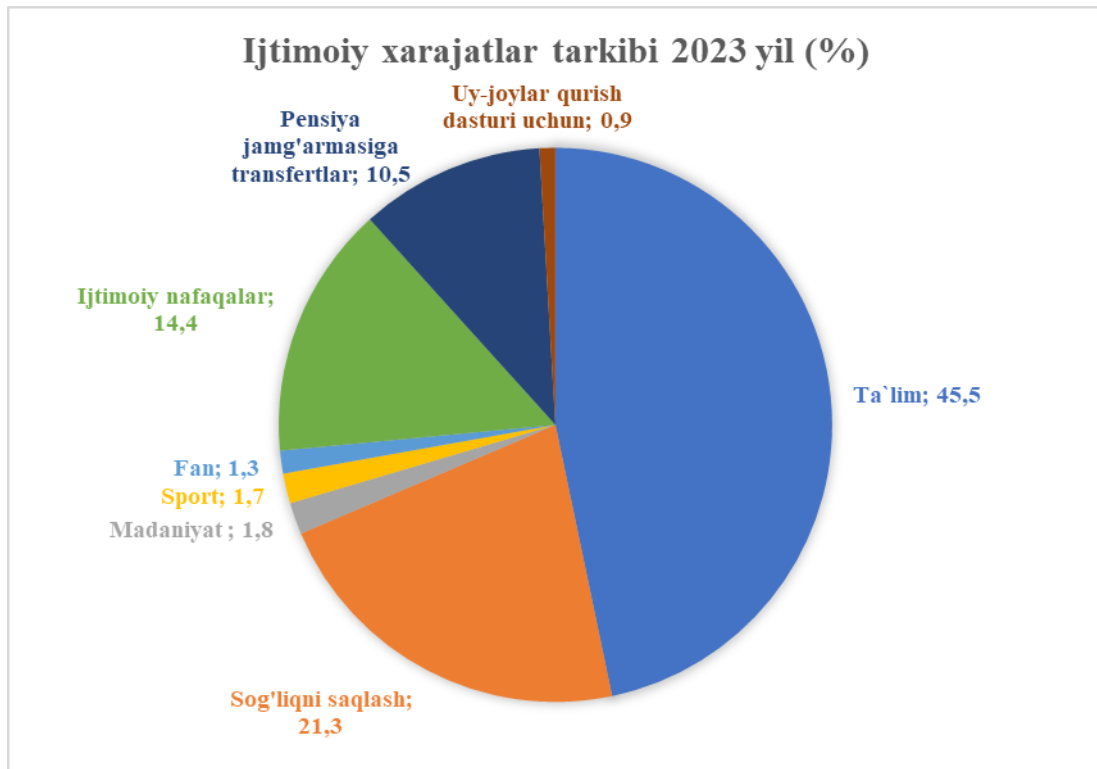
1- jadval

Davlat budjeti xarajatlarining 2019-2023 yillarda o'zgarish tendensiyasi, mlrd. so'mda [9]

Davlat budjeti xarajatlarining tarkibi 2019-2023 yillar mlrd. so'mda					
Xarajat turlari	2019	2020	2021	2022	2023
Ijtimoiy xarajatlar	63542,4	74231,8	92013,6	117691,9	137246,8
Iqtisodiyot xarajatlari	18485,2	16692,8	21169,7	34090,9	42926,9
Investitsiya xarajatlarini moliyalashtirish	7 048,5	18843,7	29900,1	27807	29581,6
Davlat boshqaruvi, adliya va prokuratura organlarini saqlash xarajatlari	4956,4	7443,4	8479,2	11468,6	14618,4
Sud organlarini saqlash xarajatlari	358,6	383	849,8	1117,6	1295,4
O'zini o'zi boshqarish organlarini saqlash xarajatlari	701,1	817,7	1037,1	965,4	760,9
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, shahar va tumanlar budjetlarining zaxira jamg'armalari	985,4	1506,2	1401,8	1811	1720,4
Davlat tomonidan NNT va fuqarolik jamiyatning boshqa inistitutlarini qo'llab-qo'vvatlash xarajatlari	37,8	47,5	95,6	103,5	326,8
Davlat qarzlariga xizmat ko'rsatish va qoplash xarajatlari	1089,2	1816,4	2238,2	3528,5	8220,6
Boshqa xarajatlar	20804,1	22360,3	31072,1	38107,5	44399,4
Jami	110960,2	144142,8	188257,2	236691,9	281097,4

2023 yilda ijtimoiy sohani qo'llab quvvatlash uchun davlat budjetidan tasdiqlangan parameter bo'yicha 127,4 trln. so'm mablag' ajratilishi rejalashtirilgan bo'lib, amalda jalb qilingan mablag'lar 137,2 trln. so'mni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich 2022 yilda 117,7 trln. so'mni tashkil etganligini ko'rishimiz mumkin. Oxirgi bir yilda ijtimoiy soha xarajatlarining mutloq qo'shimcha o'sishi 19,5 trln. so'mni yoki qo'shimcha nisbiy o'sish 16,6 foizni tashkil etgan.

2023 yil yakunlariga ko'ra ijtimoiy xarajatlarni sohalar kesimida tahlil qiladigan bo'lsak, ta'lim sohasiga 60,6 trln. so'm, sog'liqni saqlashga 28,4 trln. so'm, madaniyat sohasiga 2,4 trln. so'm, sportni qo'llab quvvatlash uchun 2,3 trln. so'm, fanga 1,7 trln. so'm, ijtimoiy nafaqalarga 19,1 trln. so'm, pensiya jamg'armasiga transfertlar 14 trln. so'm va uy-joylar qurish dasturi uchun 1,2 trln. so'm mablag'lar yo'naltirilgan [8].

1-rasm. 2023 yilda Davlat budjetidan ijtimoiy sohaga ajratilgan xarajatlar tarkibi, foizda [9]

Ijtimoiy sohaga ajratilgan xarajatlar tarkibida talim sohasi eng katta ulushga ega bo'lib 60,6 trln. so'm yoki jami ijtimoiy soha xarajatlariga nisbatan 45,5 foizni tashkel etgan. Jumladan: maktabgacha talim 11,9 trln. so'm, umumtalim maktablariga 38,3 trln. so'm, oliy va o'rta maxsus talimga 10,5 trln so'm mablag'lar ajratilganligini ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalariga davlat budjetidan 2,8 trln so'm subsidiyalar, umumtalim maktablari darsliklarini yangilash uchun 1,4 trln. so'm va kompyuter sinfxonalarini jixozlash uchun 220 mlrd. so'm mablag' yo'naltirildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maria N. Forecast of budget revenues from taxes in the context of economy digitalization. Koniagin 2020. IOP Conf. Ser.: Mater. Sci. Eng. 940 012040.
2. Busch, D., Strehl, W. (2019). Budget Preparation and Forecasting in the Federal Republic of Germany. In: Williams, D., Calabrese, T. (eds) Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-18195-6_4
3. Gashi B, Asllani G and Boqolli L 2018. The effect of tax structure in economic growth. International Journal of Economics and Business Admin 6 # 2 56-67
4. Musayev A and Aliyev K 2017. Modelling oil-sector dependency of tax revenues in a resource rich country: 65 # 3 1023-1029
5. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik (foshkent TII Moliya instituti. - Toshkent: "Noshir", 2012. 712-bet.
6. Хайдаров Н. Х. Маҳаллий бюджетлар: муаммо ва инновацион ечимлар //Ўзбекистон статистика ахборотномаси" илмий электрон журнали. – 2020.

7. Эшназаров Т.Ш. бюджет муносабатларини такомиллаштириш ва унинг истиқболлари // Экономика и финансы (Ўзбекистан). – 2021. – №. 9 (145).
8. Budjetnoma-2024-2026/ Toshkent-2023/ 31-bet
9. 1-2 grafik va jadvallar O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya vazirligi rasmiy sayti (<https://openbudget.uz/>)dan olingan ma'lumotlar asosida muallif ishlanmasidir.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

